

Київські полоністичні студії

ТОМ XXXV

УДК 821.162.1 : 82.091

P15

Київські полоністичні студії : мат. Міжнар. наук. конф., м. Київ, 23-25 травня 2018 р. / відповід. ред. Р. Радишевський. — Т. XXXV. — К. : Талком, 2019. — 512 с. (Серія Київські полоністичні студії).

Черговий том містить матеріали, апробовані під час Міжнародної наукової конференції «Українська і польська політична еміграція XX століття: традиції, особистості, ідеї, риторика», проведеної 23-25 травня 2018 року кафедрою полоністики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Білостоцьким університетом (Польща). Статті українських і зарубіжних дослідників порушують широкий спектр полоністичних і україністичних проблем: літературознавчих і мовознавчих, компаративістичних і культурологічних.

Розрахований на викладачів, докторантів, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів, усіх, хто цікавиться питанням українсько-польських відносин.

УДК 821.162.1 : 82.091

Відповідальний редактор серії

Ростислав Радишевський, проф., д. філол. н., чл.-кор. НАН України

Секретар серії

Катерина Строганова

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Леонід Губерський, академік НАН України, Олександр Астаф'єв, проф., д. філол. н., Гражина Борковська, проф., д. габіліт. гуманіт. н. (Польща), Марія Брацка, доц., д. філол. н., Артур Брацкі, проф., д. габіліт. гуманіт. н. (Польща), Алоїс Вольдан, проф., д. габіліт. гуманіт. н. (Австрія), Людмила Грицик, проф., д. філол. н., Володимир Єршов, проф., д. філол. н., Микола Жулинський, проф., д. філол. н., акад. НАН України, Вікторія Зарва, проф., д. філол. н., Збігнев Казьмерчик, проф., д. габіліт. гуманіт. н. (Польща), Юліан Маслянка, проф., д. габіліт. гуманіт. н. (Польща), Юрій Ковалів, проф., д. філол. н., Ярослав Лавський, проф., д. габіліт. гуманіт. н. (Польща), Євген Нахлік, проф., д. філол. н., Наталія Поплавська, проф., д. філол. н., Ростислав Радишевський, проф., д. філол. н., чл.-кор. НАН України, Григорій Семенюк, проф., д. філол. н., Олексій Сухомлинов, проф., д. філол. н., Адам Фаловський, проф., д. габіліт. гуманіт. н. (Польща)

Рецензенти

Б. З. Якимович, проф., д. іст. н. (Львівський національний університет імені Івана Франка)
С. І. Хороб, проф., д. філол. н. (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Протокол № 4 від 28 грудня 2018 р.

Видання здійснене за підтримки
Посольства Республіки Польща в Україні

Посольство
Республіки Польща
в Україні

Карабович Т. ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ РОМАНА БАБОВАЛА В МЕЖАХ ДОСЛІДЖЕНЬ НЬЮ-ЙОРКСЬКОЇ ГРУПИ	167
Колошук Н. Г. ЮРІЙ ШЕВЕЛЬОВ ПРО СВІЙ ВИБІР УКРАЇНСТВА ТА ПРО СТАВЛЕННЯ ДО «ЧУЖИХ» У СПОГАДАХ «Я – МЕНЕ – МЕНІ... (І ДОВКРУГИ)»	176
Корнієнко О. О. МОДЕЛЮВАННЯ МОЖЛИВИХ СВІТІВ У ПРОЗІ СИГІЗМУНДА КРЖИЖАНОВСЬКОГО.....	186
Корпанюк М. П. ДМИТРО ЧИЖЕВСЬКИЙ ЯК ІСТОРИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЛІТОПИСАННЯ.....	193
Лазірко Н.О. ТВОРЧІСТЬ ГЕОРГА КАЙЗЕРА В РЕЦЕПЦІЇ ЮРІЯ КЛЕНА.....	201
Лановик З. Б. КОНЦЕПТ НОЧІ У СТРУКТУРІ ПОЕТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ОСТАПА ТАРНАВСЬКОГО.....	207
Лановик М. Б. ПОЕТИКА НОКТЮРНУ В ЛІРИЦІ ЮРІЯ КОСАЧА	216
Матковський І. Й. УКРАЇНА У ТВОРЧОСТІ ЮЗЕФА ЛОБОДОВСЬКОГО: ОЦІНКА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ ХХ СТ.	223
Набитович І. БІБЛІЙНІ ТЕМИ В ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ.....	231
Нахлік Є. К. ПОЕТИКА ОБРАЗНОСТІ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА.....	243
Нахлік О. М. ЕВОЛЮЦІЯ ЛІРИЧНОЇ ГЕРОЇНИ ОКСАНИ ЛЯТУРИНСЬКОЇ	252
Нахлік О. С. ЛЮДИНА-ІНТЕЛЕКТУАЛ-ГРОМАДЯНИН У ТРАКТУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ НА СТОРІНКАХ «КУЛЬТУРИ» Є. ГЕДРОЙЦЯ	259
Новак С. М. ОБРАЗ УКРАЇНСЬКОГО ЕМІГРАНТА В МАЛІЙ ПРОЗІ ВОЛОДИМИРА БІРЧАКА	267
Особа Н. М. УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРНА САТИРА 20-40-Х РОКІВ ХХ СТ.: СТЕФАН ФОДЧУК І ЯКІВ МАЙДАНИК	272
Погребенник В. Ф. ЯР СЛАВУТИЧ ЯК ДОСЛІДНИК ЛІТЕРАТУРИ.....	278
Поплавська Н. М. НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК ДОМІНАНТА ПУБЛІЦИСТИКИ ЮРІЯ КОСАЧА 30-Х РОКІВ ХХ СТ.....	283
Просалова В. А. ХРОНОТОП ТАБОРУ В ХУДОЖНЬОМУ ОСМИСЛЕННІ ПРЕДСТАВНИКІВ ПРАЗЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ШКОЛИ.....	290
Радишевський Р. П. ЄВРОПОЦЕНТРИЗМ ЯК ДЖЕРЕЛО СВІТОГЛЯДУ ЮРІЯ КОСАЧА.....	297
Розінкевич Н. В. ЗАСОБИ ПСИХОЛОГІЗМУ В ТВОРІ ІНТЕРНОВАНОГО ВОЯКА ГРИЦЯ БОЖКА «УКРАЇНЦІ В ЄГИПТІ»	307
Руденко І.В. ПРОБЛЕМАТИКА ПОЛЬСЬКОГО РОМАНТИЗМУ В РЕЦЕПЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОГО КРИТИКА МІХАЛА ГРАБОВСЬКОГО (НА МАТЕРІАЛІ ЛИСТУВАННЯ).....	312
Салига Т. Ю. МЮНХЕНСЬКА СПОВІДЬ ВОЛОДИМИРА ЯНЕВА	321
Строганова К.А. АВТОР І ПЕРСОНАЖ ВІТОЛЬДА ГОМБРОВИЧА В СВІТЛІ АНТРОПОЛОГІЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	334
Сухарева С. В. ЕМІГРАЦІЙНА ТВОРЧІСТЬ ЮЗЕФА-ІГНАЦІЯ КРАШЕВСЬКОГО: ДО ПИТАННЯ ІСТОРИЗМУ В ЛІТЕРАТУРІ	341
Сухомлинов О. М. ЕМІГРАНТСЬКІ «ТВОРИ ПАМ'ЯТІ» РОМУАЛЬДА ВЕРНИКА	349
Тарнашинська Л. Б. УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА ЕМІГРАЦІЯ: МОДЕЛІ «ВІДСУТНЬОЇ ПРИСУТНОСТІ» В МАТЕРИКОВОМУ ПИСЬМЕНСТВІ.....	358
Ткаченко А. О. НАУКОВИЙ ЧИН ІГОРЯ КАЧУРОВСЬКОГО.....	369
Ткачук О. П. МУЛЬТИКУЛЬТУРНІСТЬ КОНРАДА-ЕМІГРАНТА	376

УДК 821.161.2(477-87)'06-1.09:78.083.4(4)»18»

Лановик М. Б.

ПОЕТИКА НОКТЮРНУ В ЛІРИЦІ ЮРІЯ КОСАЧА

Анотація. У статті осмислюється поетична творчість українського письменника діаспори Юрія Косача у контексті традиції Шопенівського ноктюрну в європейському мистецтві. Проводяться паралелі з візіями українських письменників-романтиків (зокрема Т.Шевченка), українських поетів-емігрантів попереднього покоління (Б.Лепкого, Є.Маланюка), а також європейських символістів (Ш.Бодлера, А.Рембо). Аналізуються мотиви ночі, нічної мандрівки, поетика зоряного неба та ін. у їхній проекції на філософські концепти долі, самотності, неволі – у житті однієї людини, міста чи усієї нації.

Ключові слова: лірика, ноктюрн, образ, мотив, музичність, символіка, поетика ночі.

Інформація про автора: Лановик Мар'яна Богданівна, доктор філологічних наук, професор, кафедра теорії і методики української та світової літератури, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Електронна адреса: m-z@ukr.net

Lanovyk M.

POETICS OF NOCTURNE IN LYRICS OF JURIJ KOSACH

Abstract. The article deals with the poetical works of Ukrainian writer in exile Jurij Kosach in context of Frederic Chopin nocturne tradition in the European art. The parallels to the visions of Ukrainian oral national tradition, romantic writers (particularly T.Shevchenko), Ukrainian emigrant poets of the previous generation (B.Lepky, E.Malaniuk, Alexander Oles' and others), and European symbolists (Sh. Baudelaire, A.Rimbaud) are given. The author outlines the nocturne tendencies in music, literature and other arts as traditions of cultures in bondage as well as the artists in exile. The main attention is drawn to the influences of existential situations after the revolutions of the beginning of the 20th century and two World Wars. In Soviet space the minority of nocturne music was interpreted as a protest against major tone of so called social realism pseudo art.

Night as the main concept of Jurij Kosach's lyrical selections (especially "Manhattan Nights", "Summer in Delaware") is analyzed in different poetical intentions and interpretative perspectives: night in Motherland as an idea of national and spiritual darkness of enslavement Ukraine, as lost land (in parallel to Atlántida); night of exile as the way of uncertainty and lost, as the nostalgia; night travelling by sea as a development of antique Homeric tradition of Odyssey as well as Alcaeus traditions of the idea of life obstacles; night travelling by land as a development of Goethe's tradition – way of life to the calmness of death; mystery of night as the reinforced Faustian and Wagnerian ideas; solitude of night as a reflection of Nietzsche's ideas of the world sorrow and existential fear.

Motives of night, night travelling, poetics of starlit sky, constellations as secret signs and silent language etc. are analyzed in their projection upon the philosophic concepts of destiny, solitude, and bondage. They are interpreted on different levels: in the life of one person (night reflections of different artists in exile, such as T. Shevchenko, A.Pushkin, M.Tsvetaeva, F. Villon, E.A. Poe, A. Mickiewicz, W.Whitman and others are outlined in the contexts of their destiny situations); in the existence of a city (European, American and Ukrainian in their "night" living in different centuries and historical circumstances); or in the life of the nation at large.

Key words: lyrics, nocturne, image, motive, musicality, symbolism, night poetics.

Information about author: Lanovyk Mariana, PhD, Doctor of Philology, Professor, Department of Theory and Method of the Ukrainian and World Literature, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.

E-mail: m-z@ukr.net

Lanowyk M.

POETYKA NOKTURNY W LIRYCE JURIIA KOSACZA

Streszczenie. W artykule została przeanalizowana twórczość poetycka ukraińskiego pisarza diaspory Jurija Kosacza w kontekście tradycji nokturnu Chopinowskiego w sztuce europejskiej. Przeprowadzane są analogie z wizjami ukraińskich pisarzy romantyków (m.i. T. Szewczenki), ukraińskich poetów-emigrantów poprzedniego pokolenia (B. Łepkiego, J. Małaniuka).

a także symbolistów europejskich (Ch. Baudelaire'a, A. Rimbauda). Analizowane są wątki nocy, wędrówki nocnej, poetyka gwiazdznego nieba w ich projekcji na filozoficzne koncepty losu, samotności, niewoli – w życiu jednego człowieka, miasta lub całego narodu.

Słowa kluczowe: liryka, nokturn, obraz, wątek, muzyczność, symbolika, poetyka nocy.

Nota o autorze: Lanowyk Mariana, doktor filologii, profesor, katedra teorii i metodyki literatury ukraińskiej i światowej, Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Włodzimierza Hnatiuka w Tarnopolu.

E-mail: m-z@ukr.net

У наших попередніх розвідках на тему зв'язку ноктюрнової традиції з літературою було окреслено, що літературний ноктюрн як жанр викристалізовувався на музичному підґрунті, фіксуючи зміну мистецьких епох та настроїв; розширював спектр жанрових різновидів зі зміною музичної парадигми від романтизму/неоромантизму до символізму/імпресіонізму та загальних тенденцій появи модерної музики першої половини ХХ ст. [4; 5; 6].

Український літературний ноктюрн, увібравши традиції народної пісенної лірики з мальовничими картинами ночі, фантазмагоричні цвинтарні мотиви поетів-романтиків [6], європейські впливи епохи “зламу віків” [5], означив власну специфіку, яка розвивалася у рідній мистецькій пошуків поневолених народів, під спільним для них знаком Ф.Шопена. Шопенівська тональність засобами музики передавала ту невимовну й невисловлювану тугу, в якій Ніцшеанська “світова скорбота” помножувалась на біль особистої неволі, національного горя, безвиході та безнадії. Така тональність панувала у поезії кінця ХІХ – початку ХХ століття у літературах, що перебували під тривалим гнітом, і значно посилювалась у середовищі митців у екзилі. Не випадково свої найкращі (сказати б – найтрагічніші) твори Ф.Шопен написав саме у вимушеному вигнанні. Подібні – співзвучні з ноктюрновими – мотиви чітко простежуються у багатьох “вигнанців” ХІХ ст. (згадати, хоча б, Т.Шевченка чи Ю.Словацького).

Величезні втрати, розвіяні сподівання, вимушена еміграція – загалом ситуація після “революційних” потрясінь та двох Світових війн в Україні – спричинили посилення ноктюрнових тенденцій у мистецтві, зокрема в літературі. Розпочавши писати у цьому ключі свої твори ще на Батьківщині, українські письменники на чужих землях продовжили цю традицію, збагативши її новими мотивами туги за Вітчизною, втрачених ілюзій, ностальгії. У час, коли на підневільній Україні представники “мінорного ладу” були винищені фізично, і радянська влада насадила “мажорний тон” в усьому укладі – від повсякдення до соціалістичного псевдо-

мистецтва, митці діаспори продовжили писати трагічний літопис подій – минулих і сучасних – свідками яких вони були. У їхніх творах злилося воедино два голоси ночі: на рідній землі, що поринула у морок страт, розстрілів і голодоморів; та ночі вигнання, яка, все ж залишала надію на можливий світанок.

Найбільш знаковою постаттю у творенні ноктюрнової традиції в еміграції перших десятиліть ХХ століття був Богдан Лепкий, котрий у своїх “малювальських” зарисовках зберігав тісний зв'язок і з пошуками українських поетів-романтиків, і з нічними пейзажами символістів, зокрема молодозмузівців (прикметно, що окремі із його ноктюрнів були написані на батьківщині Ф.Шопена, у Кракові – вершинним втіленням Шопенівської стилістики в літературному тексті є поема Б.Лепкого “Ноктюрн”, яку дослідники називали “поемою-плачем”, “поемою-ораторією”) [Детальніше про Шопенівську традицію у Б.Лепкого див. 4].

Широкою палітрою ноктюрнових тем, мотивів і образів позначена також творчість Олександра Олесь, в якій відтінки нічних пейзажів змінюються від лірично-мрійливих (переважно в ранній ліриці) до тужливо-розпачливих (у час вигнання). Починаючи від відомої поезії “Чари ночі”, яка стала народною піснею, Олесь постає в історії української словесності як найліричніший співець української ночі [7, с.65].

Нічна лірика є також надзвичайно вагомою складовою художньо-поетичного світу Євгена Маланюка. Окрім низки творів під назвою “Ноктюрн” (хоча написані в різний час, їх подекуди об'єднують спільною назвою “цикл Ноктюрнів”), з-під його пера вийшли й інші твори нічної тематики: “З ночей”, “Ніч над потоком”, “Місячна соната”, “Сплять гори у смерекових борах” (Карпатський триптих) та ін. Вони теж музично насичені й музично виражені.

Можна стверджувати, що попри напружену стилістику ноктюрнового письма поетів-вигнанців, в усіх була така ідейна настанова: через ніч думок, почуттів, розчарувань, гніву і сумніву вийти в інший світ.

Ноктюрнова творчість поетів-емігрантів цього покоління першої половини ХХ століття була широко представлена у наших попередніх розвідках [4; 5]. У запропонованій статті маємо на меті окреслити ноктюрновий дискурс у поезії Юрія Косача, творчість якого, як і його сучасників, можна вважати наступним етапом ноктюрнової традиції.

В останні десятиліття ХХ століття, коли мрія про повернення в Україну ставала дедалі примарнішою, в емігрантській поезії з'являлося все більше песимістично-розпачливих настроїв, ноктюрн часто тяжів до власних витоків. У медитативно-елегійне русло ноктюрнової традиції повертається Ю.Косач у своїй пізній ліриці. Це, зокрема, простежується у його збірці "Мангатанські ночі", уже сам заголовок якої акцентує на провідній темі віршів.

Від перших творів збірки чітко викристалізується мотив "нічного шляху" (алюзія на Й.Гете), однак це – шлях до Вітчизни, позначений "спалахами сузірних доріг" [3, с.9], де "ґаби неба, грона зоряниць" [3, с.12]. Ю.Косач, як й інші поети-емігранти його покоління, змальовує багатовікову ніч, яка поглинула українську землю:

*Тьмяної ночі земля побойовици,
Ночі мовчазної гніву й звитяги,
Ночі тривання, і гордості, й крові,
Ночі, мов шерх переможного стягу.*

*Вірна Полтаво, задивлена в морок,
Чорних століть, може мчать на поталу
Вершники знов?... ("Полтава") [3, с.44-45]*

Ніч стоїть і над іншими містами України: нічні знаки у Львові, де у присмерку "кам'яніють поси-вілі леви", приховують згадки "лютих марев, чорних відсвіт літ" – і про напади орди, і про гарячу кров Підкови, і про бойові мечі Богдана, і про слово каменяра. Усе місто постає у мінорно-ноктюрновій тональності:

*Вийшов за шпиль високі
Місяць – срібний ятаган,
Зітх сторіч такий глибокий
На дзвінкий майдан ляга.
Монастир пливе похмурий,
Наче привид-корабель,
І понині в щербх мури
Од Богданових шабель. ("Львів") [3, с.46].*

Водночас, автор мовби означає карту власного скитання (або ж довгої подорожі крізь нескінченну ніч його вигнаного із рідної землі покоління – із "попелом розпачу і смерті на устах"). Це безконечний шлях крізь ніч ганьби і ніч неволі на рідній Україні ("До львів'янки"), крізь нестерпну ніч дикого саду, де "бій годин на вежах, на ножах", де "Зоря застигла на снігах, на крині, / І час над урвищем, немов орел, завис» у Алгонквіні" ("Серпень в Алгонквіні"), крізь горобину, колотнечну ніч в "урвищах тортур" ("Поаддя"), крізь багряну ніч, "ядучі пастки жаг, в тваринному скигліні у п'їтьмі", крізь натовпи рабів на пагорбах Гарлему ("З пісень Гарлему"), крізь столику ніч, ніч, карбовану прибоями юрби, "по заграві, умерлій серед мли", крізь "пустелю без світань" Бродвею ("Бродвей"), крізь ночі європейських столиць, американських міст.

Мінорні тони дедалі згущуються, картини нічних поневірянь нашаровуються одна на одну, і постає широка панорама долі українських митців різночасових віків і поколінь, кожен з яких пройшов крізь довгу ніч. Написана у Нью-Йорку "Петербурзька поема" (яка в тогочасній Україні друкувалася лише у фрагментах) розпочинається мистецькою ноктюрновою картиною, виконаною у кращих традиціях українського романтичного малярства і письменства ХІХ століття:

*Де хмурість вод – росте у ніч фортеця,
курантів боєм вкована в імлу,
І легко шпиль бринить Адміралтейства,
повзучих хмар пронизуючи гул.*

*Нева аж стугонить. І хвиля пінна
несито креше сторожкий причал
і мовкне знітившись. І знов каміння
встає на відсіч шквалам і ночам
("Петербурзька поема") [3, с.49].*

На тлі моторошних нічних картин «похмурого Петербурга» – "петропольського Вавилону" – "гранітних берегів полону", тривожних буревіїв, блискавок і громовиць, арештів, німих ґратованих тюрем, нічних маскарадів, де місяць "срібнить і леденить" жандармський вус, де в ніч везуть невідому труну; картин бездонної бистої муті і ревіння Неви ("Ревів і скиглив чорторій" – антитеза Шевченкового "Реве та стогне Дніпр широкий") автор змальовує фатум митця як втілення ідеї долі його

покоління й долі тогочасної України: “Діли, Тарасе, чорну самоту, / одчай камінних ліній з містом, / Його рокованість, сповиту у сльоту...” [3, с.54]. Рокованість похмурої столиці переноситься на увесь простір “розпуттів велелюдних” у частині “І город безкрай...”. Це – і нічний шлях “забритих у солдати” співвітчизників, і мандрівка, гнаних “благословенним кнутом” “етапами Сибіру” політичних в’язнів; а також і “чорні крила Гурзуфа”, що “під сузір’ями північної Астреї” накрили Пушкіна, як багатьох інших непокірних. У пізнішому виданні цього твору, доповненого іншими фрагментами, постануть нові видіння, що зливаються у спільну картину мороку, коли “Рембрандтовим тіням дано / щерть стемніти тієї неситої ночі” [3, с.108] (згадка про маляра ночі тут не випадкова: на його зразках учився юний Шевченко, його картини прикрашали стіни Петербурга й були свідками багатьох нічних епізодів). Картини в поемі Ю.Косача, мов марення, змінюють одна одну (“Ніч у стомі, і зірниці – відлуння поетових мук”), тому композиційно “Петербурзька поема” прочитується як відгомін поеми Т.Шевченка “Сон”. Увіразнює таке прочитання й незлічена кількість інтертекстуальних вкраплень та алюзій. Одна із картин – химерне нічне з’явлення до поета музи-Оксани, яка дає розуміння, що в умовах заборон і циркулярів, неможливості фіксувати історичну правду, нічні письмена є єдиною важливою хронікою подій. На прощання вона промовляє:

*“Прощайте, художнику, може, й поете,
ідилій не треба, не треба й сонетів.
Про ніч, що пожежею бунту нашить,
про ніч, що багрова і чорна, пишить”*
(“Петербурзька поема”) [3, с.56].

Усі ці ночі поневірянь зливаються в одну довгу мандрівку – українську Одиссею, багато-страждальний шлях повернення до рідного дому. У “Заспіві”, яким відкривається збірка “Мангаттанські ночі”, звучить цей мотив:

*Зоря ясна, зоря святих вітчизн
Тобі, Уліссе, високо світила (“Заспів”) [3, с.5].*

Однак, мінорні думки про те, що “не пронизати мороку зорі” [3, с.49] переважають, і вже у вірші “Загубленій зорі”, який написаний, як діалог поета-вигнанця й зірки у “хижу ніч, що серце окрада” (згадаймо “Зоре моя вечірняя” Т.Шевченка), звучать невтішні мотиви:

*Ось, зоре, так мережиш просинь вії,
Бредеш замислена, в червонокрилий тал
і вже минаєшся... В стоокім чорторії,
В містах сирих, де зяє крик потал.*

*Навіщо ж так ось жити і палати?
Хіба не знаєш, що далеко десь
Є сиза височинь, вітри крилаті,
Дніпро сріблястий у краю чудес...
 (“Загубленій зорі”) [3, с.17].*

У пізніших поезіях Ю.Косача, що увійшли до збірки “Літо над Делавером” (хоча могла б бути названа й “Ніч над Делавером” – суголосно з одним із перших віршів), ці настрої посилюються, подекуди переходячи у тихий сум втрачених ілюзій, нездійснених мрій. Тут “сузір’я мріють все тихіше” [4, с.16], однак вже є пряма вказівка на Шопена (“Ось срібні голуби знялись з долонь твого Шопена”) [2, с.34], як на спільний знаменник долі й світочуття слов’янських народів.

У цій збірці знову неодноразово з’являються алюзії на мандрівку Одиссея у пошуках втраченої батьківщини, якому доводиться поневірятися «на торжищі всесвітньому облуд», де “не знайдеш ні правди, ні людини” [2, с.47]. Однак, український скиталець прокладає свій шлях поміж скелястих темних зрубів, неблаганних айсбергів, зойку сирен далекої півночі:

*І мовкне ніч, мов смерть нещадна,
у рибальській пристані Гіброні,
леденіючи в зеленій млі, наяда
впливає з місяцем в долоні (“На берегах
Ньюфаундленду”) [2, с.42].*

Тому навіть Русальний день із однойменної поезії постає уже не в традиційних українських барвах, а в образах русалок, що виходять з надр океану серед мушлів і тремких бистрин, химерних епінефалусів і стайок синіх барракуд; вони ідуть крізь руїни затопленого материка, де “промениста тиша Атлантиди” береже “таїну незбагнених сторіч”. Вдумливий читач прочитає у цій картині ідею колись мальовничої і чарівної України (поетової мрії – “солодкої ночі-флюари”), яка, немов руїни Атлантиди, навіки потоплена під океаном часу, зберігаючи власну таємницю крізь віки:

*Русальним днем десь там
мудрець-сновида*

*пливе до світла через вічну ніч.
("Русальний день") [2, с.24].*

Надзвичайно промовистим і багатозначним тут постає дихотомія Русальний день–вічна ніч. Образи гордої загибелі Атлантиди та "причинного корабля" – прадавнього привида, що пливе крізь імлу, з'являються й в інших поезіях митця-емігранта, зокрема у диптиху "Подорож до океану" [1, с.82-83]. Суголосна картина нічних мандрів розгортається у творі "На чужині", де трагедія одного скитальця переходить у трагедію багатьох, від яких забрана батьківщина, яких безліч, тому автор окреслює їх просто як "вони":

*Вони, мов спохмурнілі птиці,
на зледенілих кораблях.
і вдень, і ночами їм сниться
земля у посивілих млах.*

*І запах тьмяного ромену,
і зітх пшениць, і пил доріг,
і те, чим молодість натхненна
хмеліла на тремкій зорі. ("На чужині") [2, с.56].*

Водночас цей збірний образ – "Вони" – може прочитуватися і в ширшому європейському контексті, як образ вічних подорожніх, які пливуть крізь бурі і негоди у пошуках тихої пристані. Цей мотив увібрав у себе багатовікову традицію західного письменства, тому охоплює альянзи на різні часи і епохи: і вже згадану Одісею, і поетичну традицію Алкея, який утвердив у літературі мотив життя-як-мандрівки крізь бурі й корабля із обірваними вітрилами у пошуках берега, і українські фольклорні мотиви козацьких морських мандрівок у намаганні повернутися у рідний край, "де тихії води, яснії зорі", і образи Летючого Голландця, і корабля-привида із творів В.Гауфа, і легендарно-міфологічні морські мотиви Р.Вагнера, і "корабельні поневіряння" у символіці Ш.Бодлера та інших символістів, і мариністичні пошуки європейських неоромантиків, і модерністський образ "п'яного корабля" А.Рембо, який означив нову мистецьку епоху. Звісно, Ю.Косач як європейський енциклопедист був добре обізнаний із цією традицією й усвідомлював, що він вписує власну сторінку до цієї багатовікової хроніки. Він є одним із них – людей, митців, вигнанців, що ішли крізь ніч. Майже завжди їхній шлях вкритий кригою і вічними льодами.

Саме тому образи митців із подібною долею змальовані у його поезіях як картини ночі, як нічні портрети. Таким постає Артур Рембо – на тлі паризьких химер і згірколого у віках абатства Сен-Жермен де Пре, "причинний, / він вже почув багрянний шерх вітрил, / вже корабель його, сп'янілий далечінню, / пливе у безвість зледенілих хвиль" [2, с.48]. Його життя оманливе і овіяне холодом ("Холодні мерехтять сузір'їв грона"); він був самотнім при житті, і залишається непізнаним й тепер:

*Життя – як мить шаленого провидця
(його, паризька ноче, спом'яни!).
Суцвіть видінь – як спалах блискавиці
і віршем різьблені шалені сні
(“Артур Рембо”) [2, с.48].*

Ніччю і самотністю тавроване життя вигнанки Марини Цветаєвої, яка у Парижі проходить під кронами парку Мансо й під "байдужістю хмурого неба", а в думках – "як причинна" летить "до зір, що в безоднях зіткнулись" [2, с.49]. Її доля – приреченість і "самотності горе" (епіграфом взято рядок самої поетеси "...И одиночества верховный час"). Ю.Косач називає Марину Цветаєву "зорею приречених", і в цьому образі відлунюють мотиви з його вірша "Загублений зорі" зі збірки "Мангаттанські ночі".

В "Елегії на згадку Ф.Війона" Ю.Косач змалював образ великого майстра "у ніч балад", коли "крізь мжичку крешуть зорі срібні смуги", в часи смуту – "кругом погорда, лжа. Війна й помір. Вовки. Тічба шляхами... / Кігтявий віку згорблених химер!" [1, с.30]. Жорстокий вік складає свої балади:

*Невже у вовчий час, у час залізний,
людьми прославлен буде тільки кат?
Баладу вішальників гайворон прокряче,
на камінь мовчазний вітчизни
впаде поетова сльоза гаряча...
(“Елегія на згадку Ф.Війона”) [1, с.31].*

Ліричний герой, який цілком висловлює думки українського автора, ставить запитання про те, що залишається поетові в такі часи? і відповідає на нього словами: "Різьбити без облуди / строфи дзвінкою сяйний зорепад" [1, с.30].

Крізь ніч іде втомлений Пушкін, який у "крицевій хвищі коней, що рвуться північчю над лугами мостів" згадує "невгнугих друзів", що зараз перебувають у темі сибірських штолень [1, с.39].

крізь мряку й ночі Балтімори іде самотній у чорнім сюртуку А.Е.По у сподіванні на те, що крук чорнокриллям не закрие його мрії, і що колись зійде-таки зоря на цій землі [1, с.48-49]. Крізь “ніч провінцій”, “ніч прокляту цісарств”, де “вигорів липень, і камінь зітлів”, іде “по пустелі, з очима в утомі, Іван – з Дрогобиччини син ковалів” [1, с.46-47]; він розуміє, що шлях – важкий і довгий – “Далеко до зір ще. Важучою брилою застано світ” [1, с.46]. Крізь вечірній морок і ніч іде самотній А.Міцкевич (“Міцкевич мандрує півднем України”) – “поет з ясным обличчям”; іде кримськими шляхами, де “моря пінна хлань” припадає йому до стіп і шепоче про те, що “тут відлуннями Овідія зітхань / калиновіє голубиць несміла” [2, с.80]. Образ великого вигнанця Риму стає символом усіх тих митців, кого могутні імперії позбавили рідної землі. Міцкевич, зупинений “строгим часом”, коли “Розвіяв вітер з моря чорнь киреї” (важка ніч тогочасної епохи), визнає:

*Не нам діждатись заграви тієї,
Що нездоланний край осяє після нас [2, с.81].*

Не діждались очікуваного світання й інші вигнанці, яким вдавалося повернутись додому лише у снах. Серед хащ і ревіння океану в “Перейми час. Совиний час”, коли “Тропою Козерога надвечір’я сходить”, де “від умерлих відганяють бісів” Поль Гоген на Таїті згадує рідний дім: “іноді в синяву монмартрського завулку, / в дрімливий дім, до рідного притулку / з далечини повернеться сновида” [2, с.61]. Епіграфом до твору “Гоген на Таїті” є слова французького майстра: “...Ось де, серед цілковитої тиші, серед одурманюючого пахтіння природи, мені сняться могутні гармонії” [2, с.61]. Ці глибокі божественні сні є спільним знаком усіх ноктюрнових митців. Саме тому в нічному “Глобусі” Шекспіра серед шепоту і мерехту тіней, “в сваволі вередливих арлекінів”, бряжчання шпаг “у ніч цю хуртовинну” ліричний герой визнає: “Життя-бо – сон і сном найкоштовніше” [2, с.62]. Поет дає читачеві змогу переосмислити дві глибокі сентенції останніх століть: “Життя – це сон” П.Кальдерона та “Весь світ – театр” В.Шекспіра. Утім, ХХ століття внесло свої корективи щодо розуміння світу-як-театру: це вже не театр великих королів і вельмож, придворних змов і вічного кохання, а театр блазнів, повій та акробатів. Тому серед нічних картин Ю.Косача з’являється також образ великого митця Жоржа

Руо, маляра глибинних контрастів, який “у крутежі рожевих каруселей” з “невкритим серцем” проходить через життя, як крізь чумний бенкет серед шибениць і руїн, серед “сласної ненаситі дородних дзвонарів війни”, де “безглуздої ніщоти ніч, довіку глупа ніч. На флейті виграє серед руїни – блазень” [2, с.54]. Він – майстер, який зміг намалювати “чорну чорнь”, протиставивши їй “палючим скресам барв”, і знайти порятунок від світу у вічному сні:

*А я – попід стовпами шибениць піду собі
і на нічліг вміщуся в чистім полі
та камінь покладу у головах,
той камінь, що мені його, як хліб,
найближчі подали (“На смерть
майстра Жоржа Руо”) [2, с.54].*

Цей образ сну як метафори смерті містить й іншу промовисту алюзію на сон біблійного Якова із Книги Буття 28:10-22, коли у дорозі із Беер-Шеви до Харану його в пустелі застала ніч і, не маючи прихистку, він поклав собі в голови каменя з того місця. Саме в цю ніч йому приснився сон – драбина, що сягає до неба, по якій сходять і виходять Ангели Божі. Прокинувшись, Яків жажнувся, що це – вхід до небесної брами, і камінь, що лежав під його головою, став знаком Бет-Елу – Дому Божого.

І хоча в Ю.Косача переважають нічні портрети великих митців, крізь темну палітру прочитується думка про те, що вони стали світочами для інших, що вони вночі освітлювали шлях. У вірші, присвяченому Уолту Уїтменові, поет змальовує великого майстра як того, хто “пестив плеса озер і дороги сузір’ями значив”, “Зорі в хащах, і в хвилях, і в травах, і в житі, / зорі серцем, мов засів, розсипав”, щоб “срібліло над нами сузір’я крилате” [3, с.33-34].

У цьому зв’язку надзвичайно промовисто звучить думка Р. П. Радишевського, підтверджена цитатою самого Ю.Косача: “український письменник гостро відчував розгубленість та порожнечу людської душі, наголошуючи, що основним завданням сучасної літератури є відбиття трагізму людини наших днів, що перебуває під тиском двох крайностей: з одного боку – жажіття воєн, революцій, післявоєнного погару, а з другого – грандіозний злет Евфоріона сучасності, цього прекрасного юнака, що, за древньою міфологією, символізує дух, пристрасно спрямований вгору,

до зір. Ідеологи мистецтва пропонують створення міфу сучасності: трагічного гуманізму як хотіння людини повз усе добитись до світлості в цю добу темряви” [8, с.96]. Образ Евфоріона постає тут метафорою метафори, яка об'єднує ідеї звільнення від пут і переслідувань, втечі від буденності, чистої поезії, прагнення висоти і світла, творчого злету, долання земного тяжіння у пориві до небес; водночас – античної міфології, фаустівської традиції, вагнерівської фантазмагорії, виходу із гнітючої темряви до сяйва зоряних світів.

У багатьох інших поезіях українського письменника-енциклопедиста постають незліченні картини нічних площ і вулиць багатьох міст, що криють пам'ять про нічні повстання, змови і битви – химери Нотр-Даму і Сорбонни, саду Германіку, палаців Петербурга, багатьох куточків Європи, Америки й Азії, однак провідною зорею над ними була єдина мрія – Україна. Як і стародавні

будівлі, що зберігають пам'ять віків, древній Київ несе на собі печать вічності – різьблений величний літопис століть; граніт Злотоверхих воріт береже хроніку про віки темряви, де “В гудах облог, в буреломах борні і в звитягах / Міць нескорених долала розколену маревом ніч” [1, с.54]; а також є спомином про “перемогу народу в мандрівці по правду життя, / Брама висока, окута свічінням сузір'їв і крицею серця” [1, с.55].

Аналіз цих та інших поезій Юрія Косача дає усі підстави вважати теми ночі, шляху крізь темряву, пошуку пристанища, загубленості, поривання до небесних зір – загалом ноктюрнове звучання – провідними в його ліриці. Подібні тенденції чітко простежуються також в епічній та драматичній традиціях емігрантського митця, однак їхній детальний розгляд повинен стати предметом окремого наукового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Косач Ю. Вибране. – К.: Дніпро, 1975. – 152 с.
2. Косач Ю. Літо над Делавером. – К.: Радянський письменник, 1980. – 99 с.
3. Косач Ю. Мангаттанські ночі. Балади. Елегії. Вірші. – К.: Радянський письменник, 1966. – 72 с.
4. Лановик З., Лановик М. «Ноктюрн» Богдана Лепкого в культурно-історичному контексті розвитку жанру // Наукові записки ТНПУ ім.В.Гнатюка. Серія літературознавство / За ред. д.ф.н., проф. М.П.Ткачука. – Вип. 36. – Тернопіль: ТНПУ ім.В.Гнатюка, 2012. – С.3-13.
5. Лановик З., Лановик М. Український поетичний ноктюрн: рецепція традиції музичного символізму // Наукові записки ТНПУ ім.В.Гнатюка. Серія літерату-

ознавство / За ред. д.ф.н., проф. М.П.Ткачука. – Вип. 37. – Тернопіль: ТНПУ ім.В.Гнатюка, 2013. – С.201-223.

6. Лановик М., Лановик З. Розвиток жанру літературного ноктюрну в епоху романтизму // *Studia methodologica*. – Вип.40. – 36. наук. праць пам'яті д. філол. н., проф. Романа Гром'яка. Тернопіль: ТНПУ ім.В.Гнатюка – 2015. – С.79-94.

7. Олександр Олесь. Твори: В 2-х т. – Т.1. / Упоряд., авт. передм., прим. Р.П.Радишевського. – К.: Дніпро, 1990, – 959 с.

8. Радишевський Р. Юрій Косач: література як голос нації: монографія. – К.: Талком, 2018. (Серія “Студії з українистики” Вип. XXIII) – 384 с.

REFERENCES

1. Kosach Yu. *Selected Works* [Vybrane. – K.: Dnipro, 1975. – 152 s.]
2. Kosach Yu. *Summer in Delaware* [Lito nad Delaverom. – K.: Radians'kyi pys'mennyk, 1980. – 99 s.]
3. Kosach Yu. *Manhattan Nights* [Manhattans'ki nochi. Balady. Elehii. Virshi. – K.: Radians'kyi pys'mennyk, 1966. – 72 s.]
4. Lanovyk Z., Lanovyk M. “Nocturne” of Bohdan Lepky in cultural and historical context of genre development [“Noktiurn” Bohdana Lepkoho v kul'turno-istorychnomu konteksti rozvytku zhanru // Naukovi zapysky TNPU im.V.Hnatiuka. Seriiia literaturoznavstvo / Za red. d.f.n., prof. M.P.Tkachuka. – Vyp. 36. – Ternopil': TNPU im.V.Hnatiuka, 2012. – S.3-13.]
5. Lanovyk Z., Lanovyk M. *Ukrainian poetical nocturne: representation of musical symbolism tradition* [Ukrains'kyi poetychnyi noktiurn: retseptsiia tradytsii muzychnoho sym-

volizmu // Naukovi zapysky TNPU im.V.Hnatiuka. Seriiia literaturoznavstvo / Za red. d.f.n., prof. M.P.Tkachuka. – Vyp. 37. – Ternopil': TNPU im.V.Hnatiuka, 2013. – S.201-223.]

6. Lanovyk M., Lanovyk Z. *Development of genre of literary nocturne in epoch of romanticism* [Rozvytok zhanru literaturnoho noktiurnu v epokhu romantyzmu // *Studia methodologica*. – Vyp.40. – Zb. nauk. prats' pamiati d. filol. n., prof. Romana Hromiaka. Ternopil': TNPU im.V.Hnatiuka – 2015. – S.79-94.]

7. Oleksandr Oles'. *Works* [Tvory: V 2-kh t. – T.1. / Uporiad., avt. peredm., prym. R.P.Radyshevs'koho. – K.: Dnipro, 1990, – 959 s.]

8. Radyshevs'kyi R. *Yurij Kosach: Literature as a voice of nation* [Iurii Kosach: literatura iak holos natsii: monohrafiia. – K.: Talkom, 2018. (Seriiia “Studiï z ukraïnistyky” Vyp. XXIII) – 384 s.]